

UKRAJNA ÉS OROSZORSZÁG: TÖRTÉNELMI NARRATÍVA ÉS PÁRTOSODÁS

VIKTORIA SZEREDA

Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben *

A modern államban a hatalom legitimálásának fontos eszköze a kollektív identitás megteremtése, különösen annak nemzeti és történelmi komponenseit illetően, mivel azok a teleológia szintjén képesek összekapcsolni a fennálló politikai rendszert a múlt azon elemeivel, amelyek a hétköznapi emberek kollektív emlékezetében élnek. Azt a múltképet, amit az állam „rátukmál” a polgáira, úgy kell megfogalmazni, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei legyenek képesek a befogadására.

E tanulmányban az orosz és ukrán történelmi múlt hivatalos modelljének elemzésére teszek kísérletet. Arra kerestem a választ, hogy a két ország államfői milyen történelmi magyarázatokat, eseményeket és tényeket használtak fel a kollektív történelmi identitás megteremtéséhez és új képzetek kialakításához a nemzeti múltat illetően. Egy ilyen elemzés alkalmas lehet a szimbolikus hatalomgyakorlás stratégiáinak feltárására, melyet az orosz és az ukrán politikai elit vetett be saját legitimációja, a polgárok kollektív hovatartozás tudatának formálása érdekében, valamint arra is fényt deríthet, hogy e folyamatokban milyen szerepet játszik a történelmi örökség.

A hivatalos történelmi narratívát két ukrán elnök – 1994 és 2004 között Leonyid Kucsma, 2004 júniusa óta (2006 júniusáig terjedően)

* A tanulmányt közli: <http://www.polit.ru/analytics/2007/04/05/politdiskurs.html>.

Viktor Juscenko¹ –, valamint Oroszország elnöke, Vlagyimir Putyin² 1999 decembere és 2006 júniusa között elhangzott nyilvános beszédeinek diskurzuselemzésével vizsgálom. Borisz Jelcin volt orosz elnök beszédei sajnos hozzáférhetetlenek, ezért nem tudom azokat bevonni ebbe az elemzésbe.

*Leonyid Kucsma és Viktor Juscenko ukrán elnökök
beszédeinek elemzése*

A két ukrán elnök beszédeinek szövegelemzése arra enged következtetni, hogy a „nemzeti történelem” és a hazafiság szimbolikus nyelve központi helyet foglal el nem csak a történelmi jellegű, hanem az összes többi megnyilatkozásban is. Leonyid Kucsma felszólalásaiban a múlt a klasszikus nemzeti narratíva kereteihez igazodik, amit minden ukrán polgár számára közösnek vél. A diskurzus vezérfonala „a nemzeti identitás forrásaihoz való visszatérés”, „a nemzeti hagyományok újjáélesztése”. Kucsma minden történelmi hivatkozást az országnak abból a „vitális szükségletéből” eredeztet, hogy „konszolidálni kell a nemzetet”. Az államfő gyakorta folyamadt „a nemzeti amnézia effektusához”, a történelmi múltnak olyan modelljét konstruálva meg, amely „a nemzet konszolidációját” az ideológiai imperatívfuszok minden fajtájáról való lemondással, a konfliktusos és az ellentmondásos események elhallgatásával éri el. Ezzel ellentétben Viktor Juscenko elsőként vitte be a hivatalos történelmi diskurzuba azokat a polemikus történelmi eseményeket, amelyek megosztják az ukrán polgárokat; mindeközben artikulálta a nemzeti narratíva törésvonalait.

Ugyanakkor igencsak leegyszerűsítő lenne a Leonyid Kucsma államfő beszédeiben megjelenő történelmi diskurzust úgy beállítani, mintha az az ukrán nemzeti múlt legitimálására és a szovjet örökség kiszorítására törekedne.³ Leonyid Kucsma elnökké választásának idő-

¹ Leonyid Kucsma és Viktor Juscenko beszédeinek szövegei elérhetők az ukrán államfő hivatalos honlapján: <http://www.president.gov.ua>.

² A szövegek elérhetők az orosz államfő hivatalos honlapján: <http://www.president.kremlin.ru>.

³ Így jár el többek között Wanner is. A hagyományos ukrán nemzeti ünnepek és azok hagyományos, össznemzeti szinten történő intézményesítésének kísérlete helyett, amely az ukrán nemzeti múlt Wanner által elemzett modelljének felelne meg, a hivatalos hatalom sokkal inkább arra törekedett, hogy a korábbi szovjet ünnepeket új ukrán ünnepekké nyilvánítsa, és ily módon küzdje le a szovjet történelmi

pontjától kezdve az új ukrán naptárba fokozatosan visszakerült gyakorlatilag az összes fontos szovjet ünnep: február 23., az egykori szovjet hadsereg napja némi átalakítással a haza védőinek napjává vált; és megmaradt a március 8-i nőnap; a május 9-i győzelem napja; november 7-én⁴ pedig a nagy októberi szocialista forradalom helyett a szociális harmóniát ünnepeljük. Az államfő életre keltette a szovjet ünnepek sorából a munka ünnepét és a partizán dicsőség napját, 2004-től pedig meghonosított egy új ünnepet, a nagy honvédő háborúra emlékezve, a veteránok napját. Beszédeiben többször megpróbálkozott a szovjet múlt „ideológiamentessé tételével” és az új hivatalos modellbe való beillesztésével, a mindennapi gyakorlatra hivatkozva: „Emlékszünk még a szovjet időszakbeli május elsejekre, amikor az ünnepeken való részvétel önkéntesen kötelező volt. Ennek ellenére sem gondoltunk úgy a május elsejére, mint pusztán ideológiai képződményre. A tavasz ünnepe volt, amikor mi valamennyien – a családunk, a barátaink körében – méltattuk az élet megújulását. A totalitárius ideológia nem tudta kioltani bennünk az emberit. Teltek az évek és mi visszatértünk május elseje valódi tartalmához – a dolgozók szolidaritásának napjához.”

A történelmi múlt régi szovjet modelljének az új hivatalos diskurzusba való olvasztása legjobban Leonyid Kucsmának a második világháború eseményeivel kapcsolatos beszédeiben mutatkozik meg. Mindig a szovjet közbeszéd keretei dominálnak. Ennek következtében a nagy honvédő háború hőseinek kultusza, amely a Szovjetunióban szisztematikusan épült ki, az ukrán hivatalos diskurzus, valamint a megemlékezések egyik meghatározó elemévé vált. A nagy honvédő háborúval kapcsolatos szovjet beszédmód és az új nemzeti történelmi modell egybeépítése azáltal vált lehetségessé, hogy Leonyid Kucsma beszédeiben nem került világos elválasztóvonal a szovjet és az ukrán haza közé: „Az időnek nincs hatalma a győztesek hőstettei fölött, akik megvédték a Haza szabadságát, becsületét és függetlenségét, megtisztítva szülőföldünket az idegen hordáktól, szabadságot hozva a rabságba döntött Európának. Ukrajna nemzetközileg elismerten óriási mértékben és méltóképpen járult hozzá ehhez a hőstetthez.”

Ezzel egyidejűleg Leonyid Kucsmának a második világháborúval kapcsolatos beszédeiből teljesen hiányoznak az utalások az ukránok egy

identitás és az új ukrán lojalitás közötti konfliktust. Vö.: Wanner, Catherine.: *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. Pennsylvania, 1998.

⁴ Az ortodox naptár szerint: október 23-án – a ford.

részének emlékezetében élénken élő Ukrán Felkelő Hadsereg földalatti mozgalmára. Mivel azonban az Ukrán Felkelő Hadsereg harcosainak mítosza a nemzeti múlt ukrán modelljének és Nyugat-Ukrajna lakossága kollektív emlékezetének fontos összetevője, az elnök elkerülte az események nyilvános kritikáját. Körültekintően ügyelt arra, hogy a második világháborúnak az ukrán társadalom szempontjából konfliktusos helyzetei ne kerüljenek szóba. Miközben hangsúlyozta a szovjet hadseregben harcoló ukránok hőstetteit, kollektív amnéziát írt elő a nyugat-ukrán földalatti mozgalom tekintetében. Hasonló a helyzet a holokausztot illetően. Leonyid Kucsma elnök egyetlen egyszer beszélt erről, noha közben egyszer sem utalt közvetlenül a holokausztra és a zsidó áldozatokra: a babij jari tragédia⁵ 60. évfordulójának szentelt szónoklatában. Minden egyéb, a második világháborúval kapcsolatos beszédéből teljesen kimaradt ez a kérdés. Helytálló Volodimir Kravcsenko megállapítása, aki a szovjet múltnak a jelenkori ukrán társadalom történelmi emlékezetében betöltött szerepét elemezve azt hangsúlyozza, hogy a győzelem napjának méltatása és a nagy honvédő háború eseményeinek szovjet interpretációja, amely gyakran ellentétben áll a második világháború nyugati értelmezésével, kiemelt szerepet játszott az ukrán állami vezetés politikálásának megalapozásában egészen a „narancsos forradalomig” [2004 decemberéig – a ford.].⁶

Felismerhetők bizonyos jellegzetességek Leonyid Kucsma és Viktor Juscsenko történelmi tematikához fordulásában. Mindkét államfő esetében elmondható, hogy egyre gyakrabban fordultak a történelmi témákhoz. Ezen kívül Viktor Juscsenko olyankor is szóba hozott történelmi eseményeket, amikor beszédének nem volt közvetlen történelmi vonatkozása. Juscsenko tudatosan használta a történelmi múltat a jelenkori ukrainai helyzet és Ukrajnának a globális térben elfoglalt helye megalapozására. Kucsma és Juscsenko beszédeinek másik közös vonása, hogy mindketten alapvetően a második világháború témájához nyúlnak: ezt teszi Kucsma beszédeinek 31,6%-ában, Juscsenko pedig 27%-ában.

Leonyid Kucsma beszédeiben az államiságot illetően gyakoriság szempontjából három esemény dominál: az Ukrán Népköztársaság kikiáltásának [1918 – a ford.] és egységének napja – 7,9%, a függetlenség [1991 –

⁵ Kijev mellett SS katonák és ukrán kollaboráns milicisták mészároltak le több mint 30 ezer zsidót – a ford.

⁶ Володимир Кравченко: Бой с тенью: советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества. *Ab Imperio* 2004, 2. sz. 342.

a ford.] napja – 7,9%, és az alkotmány napja – 7,9%. Ugyanilyen arányban (7,9%) szerepel az éhínség áldozatai⁷ emléknapjával kapcsolatos utalás.

Juscsenko államfő beszédeinek tartalmi elemzése azt mutatja, hogy a második világháború eseményeinek említése után gyakoriság szempontjából az éhínség (9,5%), a repressziók és deportálások (8,3%), a holokauszt és a koncentrációs táborok borzalmi (7,7%), a kozákság időszaka (7,7%) következik. Viktor Juscsenko döntően a 20. század drámai eseményeit használja beszédeiben. Az ezen az alapon kialakuló elbeszélés a szenvedéstörténetre és az áldozati szerepre apellál. Ez a narratíva több-funkciós és két diskurzust egyesít – a nemzetit és a liberálist.

A drámai történésekre való hivatkozás egyrészt arra szolgál, hogy konszolidálja a nemzeti közösséget és az átélteken keresztül erősítse a közösségtudatot. Másrészt Viktor Juscsenko beszédeiben a történelmi múltnak egy olyan modelljét konstruálja meg, amely a multikulturalizmus és a kölcsönös tolerancia elveire épülő befogadó politikai nemzet megteremtését szolgálja. Ennek megfelelően a nemzeti narratíva olyan történelmi események köré épül, amelyek fontos szerepet játszottak az ország területén élő nemzetiségi csoportok életében: „Egy olyan nemzet fia vagyok, amelyik átélte a 20. század legrettenetesebb tragédiáit: az éhínséget és a holokausztot. Az Egyesült Nemzeteknek a nácizmus felett aratott győzelme 60. évfordulója ismételten emlékeztet bennünket a kötelességünkre – csírájában elfojtani az antiszemitizmus és a xenofóbia minden megnyilvánulását, szavatolni a kisebbségek jogait.” A történelmi múltra hivatkozással párhuzamosan Juscsenko azt is fontosnak tartja, hogy Ukrajna és történelmét elhelyezze egy szélesebb (közép-) európai vagy globális kontextusban.

Viktor Juscsenko 2004-ben, elnökválasztási kampánya során úgy pozícionálta magát, mint nemzeti (sőt, nacionalista) beállítottságú politikus. Ebből az következett volna, hogy diskurzusában nem fognak megjelenni a szovjet múlt történelmi modelljének elemei. Ám Kucsma nyomán ő is tovább viszi az olyan szovjet ünnepeket, mint február 23., március 8.,

⁷ Itt és a továbbiakban az éhínség az 1930-as évek elején lezajlott eseményeket jelenti; 1932–33-ban szörnyű éhínség pusztított az ukrán területeken, aminek okát ma preventív represszióként értelmezik; 1932-ben a Volga-menti, az Észak-kaukázusi és az ukrainai termőterületekről raktárakba gyűjtötték a gabonát, ami ezekben a régiókban éhínséghez vezetett; Ukrajnában az súlyosbította a helyzetet, hogy itt nemcsak a gabonát, hanem mindenféle élelmiszert elvettek a lakosságtól, ami milliók pusztulását idézte elő – a ford.

május 9., valamint a partizán dicsőség napja, a veteránok napja, a szláv írásbeliség és kultúra napja. Ugyanakkor megfigyelhető a hangsúlyok áthelyeződése. Az egyetlen szovjet ünnep, amely alkalmából Kucsma még köszöntötte a polgárokat, Jusczenko viszont már nem – május 1. volt.

A hivatalos történelmi diskurzus megteremtésére törekvő Jusczenko igencsak szelektíven viszonyult a szovjet múlthoz: csak a második világháború eseményeit helyezte a központba. Ám Kucsjától eltérően a második világháború hőseit méltatva elsősorban az ukránok tetteire és veszteségeire emlékeztetett: „A háborúnak mindig van emberi mércéje. Olesz Honcsar,⁸ Olena Teliha,⁹ Alekszej Bereszt,¹⁰ és sokan mások – valamennyien és a többi sok millió ukrán szerette az országot, szerette Ukrajnát. Mindegyikük Ukrajnát védte és érte áldozta az élet.” „Az egész ukrán nemzet azonos szándékkal küzdött az országért. Ukrajna fiai és lányai vállalták érte a halált és a szenvedéseket, noha jövőbe vezető útját nem egyformán képzeltek el.”

Jusczenko második világháborús diskurzusa sajátos elegyét adja a nagy honvédő háborúval kapcsolatos szovjet hősi retorikának, ami igencsak távol áll az események racionális értékelésétől, másrészt elsőként veszi be az ukrán holokauszt problematikáját, a krími tatárok deportálását, valamint az ukrán földalatti mozgalom témáját a hivatalos történelmi diskurzusba. A hangsúly ezenközben a kölcsönös megértés és a kölcsönös megbocsátás szükségességén van: „Közös testvéri sírba kerültek a zsidók és az ukránok, az oroszok és a cigányok, a magyarok és a lengyelek. Valamennyien az ukrán föld szülöttei, s ma minden elpusztított ártatlan lélekre emlékezünk. Emlékezésünk figyelmeztetés mindazok számára, akik soknemzetiségű családunkban ellenségeskedést próbálnak szítani. Ukrajna túlélte az éhínséget és a holokausztot is.”

Mindezek a témák tabunak számítottak mind a szovjet hivatalos emlékezetben, mind Kucsma beszédeiben. Amikor Jusczenko az Ukrán Felkelő Hadsereg 63. évfordulója alkalmából köszöntötte az ukrán felszabadító mozgalom résztvevőit, ezt az eseményt először emelte be Ukrajna hivatalos történelmi diskurzusába. Azzal, hogy Jusczenko dialó-

⁸ 1918–1995, ukrán/szovjet író, leghíresebb műve a második világháború időszakát feldolgozó *Zászlóvivők* c. trilógia (*Alpok, Kék Duna, Arany Prága*) – a ford.

⁹ 1906–1942, ukrán költő és irodalomkritikus, Babij Jarban pusztult el – a ford.

¹⁰ 1921–1970, ukrán/szovjet katonatiszt, ő vezényelte azt egységet, amelyik kitépte a Reichstagra a szovjet zászlót; úgy halt meg, hogy egy gyermeket próbált kimenteni a vonat kerekei alól – a ford.

gust kezdett az ukrán felszabadító mozgalomról, megtette az első lépést a nagy honvédő háborúról szóló szovjet narratíva demitologizálása és egy olyan új ünneplési modell felé, amelyet jobban el tudnak fogadni Ukrajna különböző régióinak lakosai. „Az ukránok Hazájuk védelmére keltek, hősiesen harcoltak minden fronton, győzelmet kovácsoltak a hátszomságban, a partizánegységekben, a földalatti mozgalomban a megszállt területeken. Ennek a harcnak elválaszthatatlan része volt az ukrán felszabadító mozgalom, melynek résztvevői népünknek azt a szuverén jogát védelmezték, hogy saját országukban, barátságban és megértésben éljenek. Eljött a megbékélés és a kölcsönös megbocsátás ideje társadalmunkban. Veteránjaink hozzájárultak a nagy honvédő háborúban aratott nagyszerű győzelemhez. Ennek köszönhető Ukrajna egysége is.”

Minden nemzetiségi csoport képzelt társadalmi terének alakításában fontos szerepet játszik a nemzeti hősök mitologizálása, amelyben aktívan részt vesznek a politikai elitek is. Azokban a beszédeiben, amelyekben megemlíttette a hősöket és a hősies múltat, Kucsma alapvetően a legismertebb történelmi személyiségeket emlegette, akik az ukránokkal kapcsolatos szovjet narratívának is részesei voltak, s akiket mind az ország keleti, mind nyugati részében azonos módon pozitívan fogadtak. Az egyetlen kivétel Mihajlo Hruszevszkijnek, Ukrajna első elnökének [1918 – a ford.] a kultusza, mivel az ő személye fontos összetevője a jelenkori elnöki intézmény legitimálásának és az ezzel kapcsolatos megemlékezési gyakorlatnak: „Adózunk a nemzet legnagyobb alakjai és szellemi atyjai méltó emlékének – kezdve az apostoli nagyfejedelem Volodimiron,¹¹ valamint Tarasz Sevcsenkón és Mihajlo Hruszevszkijen¹² át a későbbi idők és a közelmúlt azon ismert és névtelen hőseire, akik Ukrajna szabadságáért és függetlenségéért küzdöttek.” „Virágot helyeztem el Szent Volodimir, Tarasz Sevcsenko és Mihajlo Hruszevszkij emlékművénél. Ezek az emberek testesítik meg az ukrán nép törekvését az önálló államiság megteremtésére.” „Ukrajna kiemelkedő fiainak és lányainak sorában titáni alak Bohdan Hmelnickij,¹³ akinek nevéhez

¹¹ 960–1015, szentté avatott kijevi nagyfejedelem, az ő idejében vette fel a Kijevi Rusz a kereszténységet, Szent Istvánhoz hasonló államalapító – a ford.

¹² 1866–1934, elismert történész, az ukrán nemzeti mozgalom egyik vezetője, Ukrajna első elnöke (1918) – a ford.

¹³ 1595–1657, zaporozsjei kozák hetman, ukrán uralkodó és hadvezér; felszabadító háborút indított a lengyel uralom ellen, melyben legfőbb szövetségese az orosz cárr lett; a segítségnyújtásról szóló 1654. évi perejaszlavi egyezményt Oroszország úgy értelmezte, hogy a felszabadult területek az orosz birodalom részeivé

fűződik Ukrajna léte, nemzetközi történelmi porondra kerülése, a jelenkori ukrán politikai nemzet alapjainak lerakása. A középkori legendás hősközhöz hasonlóan Bohdan az ukrán nép számára a Hon Atyja, történelme egységének és folytonosságának megtestesítője – kezdve a Kijevi Rusz korától, folytatva a kozák időkig, a 20. századi nemzeti újjászületésig és felszabadító harcig.”

Jusczenko ezzel szemben a történelmi események és személyiségek sokkal szélesebb skáláját vonultatja fel (több mint 50 történelmi eseményre és több min 60 történelmi személyiségre utal beszédeiben). A történelmi személyiségek sorában első helyen vannak a nemzeti történelmet reprezentáló alakok: Bölcs Jarosláv,¹⁴ Nagy Volodimir, Iván Mazepa,¹⁵ Filip Orlik,¹⁶ Bohdan Hmelnickij, Tarasz Sevcsenko, Mihajlo Hruszevszkij. A történelmi múlt konstruálása során Jusczenko ugyanakkor nem zárkózik be a nemzeti narratíva keretei közé, igyekszik tágítani azokat az egyes régiók nagy alakjainak (Iván Franko,¹⁷ Andrij Septickij,¹⁸ Vaszil Sztusz,¹⁹ Iván Dzjuba,²⁰ Anatolij Szolovjanenko,²¹ Szerhij Bubka²²),

válnak, noha paktumban nem szerepelt ez a körülmény, mint a segítség feltétele; 1954-ben – a perejaszlvi egyezmény 300. évfordulója alkalmából gyakorolt gesztusként – az ukrán tagköztársasághoz csatolták az addig az orosz tagköztársasághoz tartozó Krím félszigetet – a ford.

- 14 978–1054, kijevi nagyfejedelem, az ő idejében keletkeztek a Kijevi Rusz első világi törvényei (Pravda); I. András magyar király az ő udvarában nevelkedett, és lányát, Anasztáziát vette feleségül – a ford.
- 15 1640–1709, ukrán kozák hetman, az orosz–svéd háborúban (1700–1709) a svédek mellé állt – a ford.
- 16 1672–1742, ukrán hetman, Mazepa követője, 1710-ben kiadta *Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis* c. alkotmányát, amelyben elismerte a svéd király protektorátusát Ukrajna fölött – a ford.
- 17 1856–1916, korának legjelentősebb ukrán írója, a legelismertebb nyugat-ukrán költő – a ford.
- 18 1865-ben született, 1901–1944 között az ukrán görög katolikus egyház feje, mely egyház hívei alapvetően Nyugat-Ukrajnában élnek – a ford.
- 19 1938–1985, ukrán költő, politikai nézetei miatt életének nagy részét bűntetőtáborokban, száműzetésben töltötte; az ukrán disszidensek jelképes figurának tartották – a ford.
- 20 Sz. 1931., ukrán irodalmár, publicista, az ukrán tudományos akadémia tagja; elsőként vetette fel nyilvánosan az ukrán kultúra egységének problémáját; az ukrán disszidensek jelképes figurának tartották – a ford.
- 21 1932–1999, ukrán operaénekes, énekelt a milánói Scalában, a Metropolitanben is – a ford.
- 22 Sz. 1963, könnyűatléta, többszörös csúcstartó, Európa-, világ- és olimpiai bajnok magasugró – a ford.

illetve a nemzetközi porond ismert szereplőinek (Bonaparte Napóleon, Winston Churchill, George Washington, George Kennedy, II. János Pál, Lech Wałęsa) a felemlegetésével. Leonyid Kucsma a történelmi múltból többnyire csak egyes eseményeket és hősokeket emelt ki, ezáltal viszont nem próbált bonyolult konstrukciókat felépíteni. Juscsenko viszont a hivatalos történelmi diskurzus konstruálása során tudatosan tüntette fel a történelmi eseményeket és/vagy személyiségeket a nemzet, a demokrácia, az egységes európai tér domináns meghatározó elemeiként: „Rusz–Ukrajna szabadon választott hitet, Volodimir Nagyfejedelmet nem egy meghódított törzs vezetőjeként, hanem egy olyan állam-szervezet egyeduralkodójaként keresztelték meg, amely felölelte a krími Korszunytól a Balti-tengerig húzódo területeket. Az ősi Russzal kereste a diplomáciai kapcsolatokat Bizánc, a muzulmán világ és az európai országok. Ez századok óta a szívünkbe vésődött: képesek vagyunk meghatározni saját sorsunkat, egyenlők lehetünk az egyenlők között a többi nemzetek sorában. Az ukrán kozák állam azt a szilárd meggyőződést örökökítette ránk, hogy mindenkinek vannak jogai és kötelességei, s mindenkinek szent kötelessége azok védelmezése. Őseink kitanulták a becsület és a méltóság, az egyenlőség és a demokrácia tudományát. Az első európai Alkotmányunk, amit Filip Orlik alkotott meg [*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*, 1710 – a ford.] – az ukrán eszme és az ukrán szabadság halhatatlan dicsőségét hirdeti. További történelmünk annak tanúbizonysága: a nép emlékezetébe örökre bevésődött a szabadságra való törekvés. Sevcsenko váteszi szava, a gondolkodók és önfeláldozó hősoek Frankótól és Hrusevszkijtől Hvilevig²³ és Sztuzsig erősítették bennünk a megingathatatlan hitet Ukrajnában.”

Kucsma felszólalásaiban az ukrán társadalom homogén szereplőként tünt fel a múltra, a jelenre és a jövőre nézve egyaránt: „Bebizonyítottuk – és elsősorban saját magunk számára –, hogy olyan nép vagyunk, amelyet a közös emlékezet és a jövőről való gondoskodás és felelősségérzet kovácsol szellemi egységbe.” És tovább: „Népünk erejének és szellemi szilárdságának forrása, történelmi perspektívájának záloga – az ukrán történelmi régiók egysége, az emberek összefogása, gondolataik, terveik és cselekedeteik egysége. Ezt hagyták nekünk örökök azok, akik a 20. század elején

²³ 1893–1933, ukrán költő és prózaíró; a posztfordradalmi ukrán próza megalapozója; ukrán burzsoá nacionalizmussal vádolták meg, öngyilkos lett – a ford.

megalkották és végrehajtották az Egyesülési Paktumot.²⁴ Az új évszázadban ennek kell megfelelnünk, nekünk – az ukrán népnek.”

Jusczenko beszédeiben az ukrán társadalom egységének hangsúlyozása rendkívül fontos szerepet tölt be, különösen az után, hogy a 2004. novemberi–decemberi események²⁵ következtében a társadalomban ideológiai szakadás keletkezett, amelyet a hatalomra került politikai elit volt hivatott felszámolni az ezt lehetővé tevő hivatalos diskurzus kialakításával. Az egység témája szinte minden beszédben és felszólalásban előjön, s megfigyelhető a nemzeti és a liberális diskurzus egybeolvasztása is. A központi elem, az ekvivalencia megteremtője az „egység a sokszínűségben” európai diskurzusának felemlgetése: „Tudjuk, hogy minden ember Ukrajnát építi, bármilyen nyelven is beszéljen, bármilyen tempolomba járjon, bármilyen politikai nézetekkel szimpatizáljon. Valamennyiünknek egy a sorsa és csak egy Ukrajnánk van.”

Mindkét elnök beszédeiben nagy hangsúlyt kap Ukrajna és múltjának kapcsolata Európával. Kucsma felszólalásaiban az ukránok „hatalmas nemzet Európa közepén”, amely egykor fontos szerepet játszott az európai történelemben. Kucs mához hasonlóan, Jusczenko hangsúlyozza felszólalásaiban Ukrajna Európához tartozását kulturális–történelmi viszonylatban, a hangsúlyt azonban a demokrácia és a szabadság értékeire helyezi, amelyek a nyugati politikai közbeszédnek is központi elemei. Jusczenko szerint ezek az értékek az ukránok alapvető tulajdonságai: „Ukrajna gyökereit Európában kell keresnünk. Történelme elválaszthatatlan a kontinens krónikájától. Kultúrája az egységes európai folyamat részeként jött létre, nyomott hagytak benne mind a görög városállamok a Fekete-tenger partján, mind a 20. század végének posztmodernitása. Az ukránok azon népek között lesznek, melyek meg fogják határozni Európa új arculatát. Európa határait azok a közös értékek határozzák meg, amelyet népei magukénak vallanak. Az ukránok bebizonyították – a szabadság, a demokrácia és a jog elsőbbsége azok az ideálok, amelyeket készek védelmezni és szilárdítani.”

²⁴ 1919. január 22., az ukrán területek egységes államszervezetbe tömörülése – a ford.

²⁵ 2004 novemberében államfőválasztást tartottak Ukrajnában, amit decemberben az utcára kivonuló tömegek követelésére meg kellett ismétlni; ez volt az ún. „narancsos forradalom”; ennek az időszaknak a következménye az ország szélsőséges polarizálása, ideológiai kettészakítása keleti és nyugati Ukrajnára – a ford.

Leonyid Kucsma elnök 1994–2004 közötti beszédeiben a hivatalos történelmi diskurzus és az általa propagált történelmi múlt-modell ambivalens jellegű. Kucsma a történelmi múlt meghatározására gyakran fordult olyan eseményekhez és ünnepekhez, amelyek ideológiai és szimbolikus értelemben konfliktusos tartalmakat hordoztak. Megpróbálta újjáéleszteni a preszovjet múltkonstruálás modelljének egyes elemeit, ezzel egyidejűleg pedig átértékelni a szovjet szimbólumokat és új megemlékezési gyakorlatokat – például a függetlenség napja és az alkotmány napja – kialakítani.

Kucsma nem szakított a szovjet történelmi múlttal, hogy ezzel egyidejűleg gyengítse saját szimbolikus kapcsolatát a diszkreditált szovjet politikai és kulturális örökséggel [1938-ban született – a ford.]. Éppen ellenkezőleg, beszédein keresztül beemelte az ukrán történelemábrázolás új modelljébe a korábbi szovjet történelmi mítoszokat és megemlékezési modelleket. Az ukrán és a szovjet múlt közötti egyensúlyozásnak ez a módja egyrészt segíthette egy „középutas” történelmi múlt-modell létrehozását, a régiók „közeledését”, másrészt lehetővé tette minden régió számára, az államfő által kínált diskurzus keretei között, hogy a hangsúlyokat a történelmi múlt saját elemeire (ünnepek, személyiségek, események) helyezze és reprodukálja azokat a regionális kommemorációs gyakorlatban, ezzel egyidejűleg újratemtve a meglévő különbségeket. Ezen a véleményen van Volodimir Kravcsenko is, aki szerint a szovjet történelmi jelképek és mitológia visszatérése a közbeszédbe nem eredményez észrevehető változásokat a lakosság kialakult nemzeti identitásában és a közelmúlttól alkotott képében. Segíti az uralkodó politikai elitet a politikai túlélésben, ugyanakkor tartósítja és tovább mélyíti a társadalom kulturális, nyelvi és regionális törésvonalait.²⁶ Ezt a következtetést támasztják alá 2004 novemberének–decemberének eseményei is, amikor a társadalom bizonyította kivételes mozgósíthatóságát regionális, nemzeti és egyéb szociokulturális identitások mentén.

Viktor Juscenko felszólalásaiban gyakoribb a történelem felé fordulás, és szélesebb a felsorakoztatott események és személyiségek spektruma, mint Leonyid Kucsma esetében. Ám a két elnök beszédeinek struktúrája és tematikája igen hasonló. Mindketten igyekeztek összemosni a nemzeti és a szovjet diskurzus elemeit, bár különböző stratégia mentén. Kucsma

²⁶ Кравченко і. т. 364.

a nemzeti amnézia stratégiájára, Juscsenko pedig különbségek tudatosításával az egység liberális diskurzusára apellált.

A továbbiakban a hivatalos történelmi diskurzus konstruálásának sajátosságait, a nemzeti múlt propagált modelljének struktúráját vizsgáljuk meg az Orosz Föderációban az ország elnökének beszédei alapján, illetve megkíséreljük összehasonlítani az ukrán és az orosz esettörténetet.

Vlagyimir Putyin orosz elnök beszédeinek elemzése

Vlagyimir Putyin beszédeinek tartalmi elemzéséből az derül ki, hogy az orosz államfő lényegesen kevesebbszer emlegeti fel a történelmi múltat, mint ukrán kollégái (Viktor Juscenkónál például hatszor kevesebbszer), de a történelemhez fordulás az utóbbiakhoz hasonlóan nála is növekvő tendenciát mutat.

A társadalmi változások időszakában a hatalmon levő elitek szükségét érzik, hogy kialakítsák a történelmi múlt új hivatalos modelljét, ugyanis a történelmi múlt apellálás az új politikai intézmények legitímációs tényezőinek sorában fontos helyet foglal el. E cél elérése érdekében kétféle stratégiát követhetnek: a múltkonstruálás preszovjet (nemzeti) modellje egyes elemeinek „újjáélesztése” és/vagy ezzel párhuzamosan új elemek megteremtése. Ezt látjuk Putyin beszédeiben is. Az orosz elnök méltatja az alapvető politikai intézmények évfordulóit (az Orosz Föderáció Alkotmánya elfogadásának 10. évfordulóját, az orosz parlamentarizmus centenáriumát, a Legfelsőbb Bíróság 80. évfordulóját, a Gazdasági és Kereskedelmi Minisztérium 200. évfordulóját), kulcsfontosságú kulturális intézmények évfordulóit (az Állami Akadémiai Nagy [Bolsoj] Színház 225. évfordulóját, a Moszkvai Kreml múzeuma-inak 200. évfordulóját) és új megemlékezési gyakorlatokat vezetett be – a Nyilatkozat elfogadásának napját (amely Oroszország Napjává transzformálódik), az Alkotmány napját és, 2005 óta, a nemzeti egység napját. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a meghatározott intézményeknek, eseményeknek és személyiségeknek tulajdonított történelmi jelképek és jelentések megváltozása nem úgy megy végbe, hogy egyik felváltja a másikat, hanem összetett küzdelem zajlik, amely során időnként részben kiszorítódik, időnként részben kiegészül, sőt, „hibridizálódik” a történelmi múlt modellje.

Az új alapítású orosz ünnepek mellett Putyin beszédek szentel olyan ünnepeknek is, amelyek már a szovjet időszakban is létez-

tek – ilyen a győzelem napja, a hon védőinek napja, március 8. –, nem ünnepli azonban május 1-jét és november 7-ikét. Azok a szovjet ünnepek, amelyek beemelődtek az orosz történelem új modelljébe, hasonlók ahhoz, amelyekkel Jucsenko beszédeiben is találkozhatunk. Putyin elnök egyéb beszédeiben, amelyek felemlégetik a történelmi múltat, a következő eseményekkel találkozunk: a Szovjetunió Hőse cím alapításának 70. évfordulója, a GOELRO terv²⁷ elfogadásának 80. évfordulója, a Dnyeperi Vízzerómű 70. évfordulója, az *Izvesztija* c. lap 85. évfordulója, a Szovjetunió állami kitüntetései átadása a nagy honvédő háború veteránjainak.

Az orosz államfő hagyományosan nagy figyelmet fordít a különböző katonai alakulatok évfordulós megemlékezéseire (az Elnöki ezred 70. évfordulója, a légi deszant 70. évfordulója, a tengeralattjáró flotta centenáriuma, a belügyi csapatok 195. évfordulója, a Bajkonur űrközpont megnyitásának 50. évfordulója), valamint a katonai és erőszakszervezetek szakmai ünnepeinek (az űrhajózás napja, a belügyi csapatok napja, a védelmi szolgálatok munkatársainak napja, a milícia napja) évenkénti méltatására.

Az ukrán államfőkhöz hasonlóan tehát Putyin is igyekszik beemelni a régi szovjet történelmi mítoszokat és a múlt méltatásának gyakorlatait az orosz történelem reprezentálásának új modelljébe, de ezt náluk jóval intenzívebben teszi. A Putyin hivatalos diskurzusában artikulált történelmi események abszolút többsége (kétharmada) éppen a szovjet időszakra esik, a többi egyenlően oszlik meg a szovjet korszak előtti és a jelenkori orosz történelem emlegetése között. Az adott történelmi eseménynek vagy személyiségnek szentelt méltatás mellett az orosz elnök a különböző történelmi tényekre és eseményekre való hivatkozást arra is használja, hogy interpretálja vagy legitimálja az orosz bel- és külpolitika történéseinek széles spektrumát.

Az orosz elnök által alkalmazott történelmi diskurzusnak két modalitása van – nemzetközi és belső orosz. A különböző nemzetközi találkozókkal alkalmával Vlagyimir Putyin számos személyiségre és eseményre hivatkozik. A történelmi személyiségek sorába ismert orosz és külföldi tudósokat és művészeket (Alekszandr Szolzsenyicin, Lev Gumiljov,²⁸

²⁷ Государственная комиссия по электрификации России, azaz: Állami Bizottság Oroszország villamosítására; a Szovjetunió villamosításának terve, melyet V. I. Lenin kezdeményezett – a ford.

²⁸ 1912–1992, Nyikolaj Gumiljov és Anna Ahmatova fia, költő, történész-etnológus – a ford.

Alekszej Tolsztoj, a Rerih család tagjai,²⁹ Fjodor Dosztojevszkij, Anton Csehov, Alekszandr Puskin, Immanuel Kant, J. W. Goethe, Tarasz Sevcsenko, Abaj Kunanbajev,³⁰ Adam Mickiewicz), valamint kiemelkedő politikusokat (I. Péter, II. Katalin, II. Sándor, Pjotr Sztolipin,³¹ Abraham Lincoln, Bonaparte Napóleon, Charles de Gaulle) is felvesz. A szimbolikus alakok felemlegetésével olyan Oroszország-képet konstruál, mely szerint az ország szerves része az európai közösségnek.

Az orosz elnök külföldi beszédeiben szereplő történelmi hivatkozásokban jelentős helyet foglal el Oroszország és a vezető nyugati hatalmak kulturális együttműködésére és a diplomáciai kapcsolatok felvételére való hivatkozás. (Például: „Az orosz–német kapcsolatok épp annyi időssek, mint a két ország. Az első germán törzsek az első század végén jelentek meg a mai Oroszország területén.”; „Az idén lesz 200 éve, hogy Oroszország és Franciaország együttműködése szerződést írt alá.”) Putyinnál ezeknek a tényezőknek a hangsúlyozása, azt a célt szolgálja, hogy Oroszország és a vezető nyugati hatalmak gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatairól a folytonosság képét alakítsa ki, s elfedje a szovjet időszakban keletkezett törésvonalakat.

Hasonlóan az ukrán elnökök beszédeihez, Putyin a történelmi múltat felhasználja Oroszország Európához tartozásának bizonyítására, az egységes európai térhez való tartozás demonstrálására. A három elnök beszédeinek összevetéséből kiderül: saját országuknak az európai kulturális térbe való integrálása érdekében mindannyian a Rurikok ószláv államának³² történelmi örökségére apellálnak. A nemzeti tér diskurzív strukturálásának folyamatában az elnökök kisajátítják illetve nemzetiesítik a történelmi eseményeket az által, hogy különböző jelentéseket kapcsolnak hozzá az orosz vagy az ukrán hivatalos diskurzus keretei között.

Putyin külföldön sokkal gyakrabban alkalmazza a multikulturális és a liberális diskurzus elemeit, mint belföldön: „Az orosz Föderá-

²⁹ Vö.: <http://lomonosov.org/aspects.html>; <http://www.roerich-museum.ru/rus/> – a ford.

³⁰ 1845–1904, kazah költő, író, közéleti személyiség, a mai kazah irodalmi nyelv megalapozója – a ford.

³¹ 1862–1911, 1906-tól haláláig orosz miniszterelnök, az agrárreform kezdeményezője – a ford.

³² Rurik varég fejedelem volt a 9. században, aki Novgorodban alapított dinasztiát; leszármazottja, Oleg nevéhez fűződik a Kijevi Rusz, az ószláv birodalom megalapítása; a magukat a Rurik-dinasztiából származtató uralkodók 1612-ig irányították Oroszországot – a ford.

ció – egyedi hely a bolygónkon. Ez az egyediség abban rejlik, hogy itt, mint a világ egyetlen más szegletében sem, évtizedeken és évszázado-
kon keresztül a különböző kultúrájú és különböző felekezethez tartozó
emberek nem csak képesek voltak az együttélésre, nem csak évszázado-
kon keresztül békében és jó szomszédságban éltek, hanem segítették, és
közeli rokonoknak érezték egymást.” Putyin nemzetközi szintéren el-
hangzott beszédeiben olyan történelmi eseményekre is hivatkozik, ame-
lyeket a belföldi nemzeti diskurzusban elhallgatnak, s amelyek a nem-
zeti amnézia körébe tartoznak (ilyen például a holokauszt, a Molotov–
Ribbentrop-paktum, az 1956-os magyarországi események, az ukrajnai
éhínség, a sztálini represszió).

A Putyin által a külföld számára megkonstruált történelmi múlt-mo-
dellnek része a nagy honvédő háború témája, amely az egész hivatalos
orosz diskurzus központi eseménye. Oroszország határain kívül azon-
ban ez az esemény más gondolati tartalommal van felruházva: „A máso-
dik világháború a közös harc által egységbe tömörítette a különböző
nemzetiségű és vallású embereket. A közös fenyegetéssel való szembe-
nézés egyesítette a különböző országok különböző politikai nézeteket
valló és eltérő meggyőződésű képviselőit. Ma, amikor a világban fel-
ütötte fejét a terrorizmus és a politikai szélsőségek, az egység tapasztalata
különösen értékes. Kétségtelenül hasznos az államok terroristaellenes
koalíciója szempontjából, amiben Oroszország következetes szövetsé-
ges és partner.” A hangsúly a különböző országoknak a közös ellenség-
gel (például a nácizmussal) szembeni egység megtapasztalására helyező-
dik. Arra a múltra való hivatkozásban, amelyben Oroszország/Szovjet-
unió kiemelkedő szerepet játszott, azt a szándékot ismerhetjük fel, hogy
a múltat rávetítse a jelen helyzetre – a terroristaellenes koalíció működé-
sére. Mindezek alátámasztják Lev Gudkov orosz szociológus következte-
téseit, miszerint a nagy honvédő háború az oroszok kollektív identifiká-
lásának központi eleme, amely koncentrálja a jelenkor interpretálásának
minden fontos irányát.³³

Ha az orosz államfő történelmi utalásokat tartalmazó összes beszé-
dét megvizsgáljuk, kiderül, hogy ezek közül 43%-ban foglalkozik a nagy
honvédő háborúval, a szövegek 7,5%-a méltatja a hon védőinek napját
(e beszédeket Putyin a veteránok előtt szokta megtartani, s azok szövegét

³³ Лев Гудков: „Пам’ять” про війну та масова ідентичність росіян. *Критика*, 2005. 5. sz. 12.

a nagy honvédő háború köré szerkeszti). Az orosz elnök beszédeinek újabb 10%-ában emlegeti a háborút és a győzelmet egyéb történelmi események méltatása kapcsán (Szentpétervár alapításának 300. évfordulója, Kazany alapításának 1000. évfordulója, a tengeri flotta 100. évfordulója stb. alkalmából). Ezenkívül még 25 beszédeben olyan beszédeben is ezt teszi, melyeknek nincs közük a történelmi tematikához.

Ily módon a történelmi múltnak abban a modelljében, amit a hivatalos orosz történelmi diskurzus propagál, a nagy honvédő háború az a kulcsemény, amely által rögzül és strukturálódik a jelentés. Vlagyimir Putyin beszédeiben a győzelem napját a következő jelzőkkel illeti: „nagy és szent”, „a legfontosabb”, „a legnépibb”, „a legkedvesebb, legőszintébb és össznépi”, „kedves és fényes”, „a nemzeti büszkeség napja”, „a dicsőség csúcsa”, „nagyságunk napja”, a nagy honvédő háborút pedig – „kegyetlen”, „igazságos”, „emberpróbáló”, „hősies” és „legendás”.

Egy eseménynek –, amelyet a hivatalos diskurzus a történelmi múlt modellje központi elemeként propagál („nagy történelmünk támpillére”, melynek ismerete és emlékezete megteremti „Hazánk halhatatlanságát és nagyságát”) – ily módon való heroizálása és szakralizálása lehetetlenné teszi a múlt egyéb olvasatának reprezentálását vagy racionális átgondolásának kísérletét. Ez a hősi diskurzus arra törekszik, hogy maximuman marginalizáljon mindenféle ellenemlékezetet. Putyin hangsúlyozza, hogy „minden orosz polgár kötelessége – őrizni e nagyszerű hőstett emlékezetét, tisztelni mint a hősiesség, a kimagasló hazafiság és a lélek erejének történelmét”, állítja, hogy „e háborúról az igazságot védeni fogjuk. Harcolni fogunk minden olyan kísérlet ellen, amely megváltoztatja vagy elferdíti, lekicsinyíti és lenézi az elesettek emlékét. Azért, mert a történelmet nem lehet becsapni”.

Jól látható a különbség Viktor Jusczenko és Vlagyimir Putyin között a második világháború örökségének felhasználásában. Az ukrán államfő a nagy honvédő háborúról szóló mitologizált diskurzusba elsőként viszi be az ellennarratíva elemeit, amivel új diskurzusmezőt teremt. Az orosz elnök épp ellenkezőleg, mindent megtesz annak érdekében, hogy propagálja és elősegítse azoknak az értékeknek a rögzülését, amelyek a nagy honvédő háború heroizálásának szovjet modelljét élesztik újjá, s amiben a társadalom konszolidálásának és az ország politikai irányvonala legitimálásának eszközét látja.

Ez visszatükröződik a megemlékezési gyakorlatok megteremtésében is. 2005-ben a győzelem 60. évfordulója megünneplésének előkészítését

„a legfontosabb össznemzeti feladattá” nyilvánította az elnök, és a munka alapvető irányát a következőképpen határozta meg: „a jubileumig hátra levő időben meg kell adni azt a hangot, amely megfelel annak a szerepnek, amit országunk, hadseregünk, népünk játszott a második világháborúban aratott győzelemben. A nagy győzelemnek ezzel az értelmezésével felvértezve kell hozzáállni a jubileumi rendezvények megszervezéséhez”; „Még egyszer ismétlem: a nagy honvédő háború eseményei – nagy történelmünk támpillérei, kimeríthetetlen forrása a nemzedékek folytonosságának és a dicső hagyományoknak az ifjúság nevelésében. Ebben az értelemben kell felépíteni a tájékoztató kampányt és az egész kulturális-felvilágosító és hazafias munkát az ország határain belül. A második fontos aspektus – a katonai emlékművek gondozása.”

Hasonlóan Leonyid Kucs mához, az orosz elnöknél is megfigyelhető, hogy miközben össznemzeti szinten próbálja intézményesíteni az új nemzeti ünnepeket, kísérletet tesz arra, hogy a korábbi szovjet ünnepeket új ünnepekké tegye, és ily módon oldja fel a konfliktust a múlt szovjet és nemzeti modelljei között.

Vlagyimir Putyin beszédeiben a nagy honvédő háború eseményeinek méltatása, valamint az emlékezés ezeket az eseményeket emeli a legfontosabb ünnepekké, amelyek köré kétféle diskurzus szerveződik és olvad egybe – a nemzeti és a szovjet. Ráadásul, míg Kucsma fokozatosan igyekszik nemzetivel helyettesíteni a szovjet diskurzust, Putyin a kettőt párhuzamosan alkalmazza, időnként pedig egymás kiegészítésére használja őket.

Az elemzésből kiderül, hogy az orosz hatalmi elitek nem akarnak szakítani a szovjet történelmi múlttal és arra sem törekednek, hogy gyengítsék szimbolikus kapcsolatukat a Szovjetunió örökségével. Sőt, ellenkezőleg, a háborúban aratott győzelem hősies szimbolikáját a szovjet múlt legitimálására használják – beleértve annak totalitárius megnyilvánulásait is: „Még bonyolultabb a helyzet a szovjet korszak szimbólumaival. Azért, mert még élnek emberek, akik a saját bőrükön tapasztalták meg a sztálini légerek borzalmait. És mi, természetesen, nem tehetjük meg, hogy erre nem vagyunk tekintettel. De ha csak ez a logika fog vezérelni bennünket, akkor meg kell feledkeznünk népünknek az évszázadok során elért sikereiről is. Hiheti-e bárki is, hogy országunk fennállásának szovjet időszakából semmi másra nem emlékezhetünk, csak a sztálini légerekre és a repressziókra? Mit kezdjünk akkor Duna-jevszkijjal, Solohovval, Sosztakoviccsal, Koroljovval és az úrkutatásban

elért eredményekkel? Mit kezdjük Jurij Gararin ürrepülésével? És hová tegyük az 1945 tavaszán aratott győzelmet?”

Helytálló Lev Gudkov megállapítása: „Nem véletlen, hogy a háborúban aratott győzelem szimbolikus súlyának növekedésével újra épül Sztálinnak (a főparancsnoknak és a nép vezérének) tekintélye. Sztálin nemcsak visszatér, hanem az átalakítás³⁴ időszakához képest megváltozik szerepének jellege. Minél magasabb státuszba kerülnek a háború eseményei, teleológiaiilag az események láncolatába szervezve, melyek egyenesen vezettek a győzelemhez, annál távolabb kerül a sztálini repressziók emlékezete.”³⁵ Újságírói kérdésre az orosz elnök egy alkalommal a következőket válaszolta: „Sztálin, természetesen, diktátor. Ezt az embert döntően saját hatalma megőrzésének szándéka vezérelte, s ez sok mindent megmagyaráz. A probléma az, hogy az ország éppen az ő irányításával győzött a második világháborúban, és ez a győzelem nagymértékben az ő nevéhez fűződik.”

A háború eseményei és a győzelem toposza nemcsak szimbolikus központi elemként jelenik meg, amely köré a beszéd szerveződik és amely magyarázza a történelmi múltat, hanem viszonyítási pont is („szellemi gazdagságunk és szellemi fároszunk”). Ez legitimálja az identitásokat, többek között a nemzeti identitást (például: „Népünk, Oroszország népeinek vérében, hagyományaiban mindig mély hazaszeretet lakozott, készség annak megvédelmezésére, az önfeláldozásra, ha szükséges.”; „A győzelem napját úgy ünnepeljük, mint nemzeti emlékezetünk és nemzeti büszkeségünk napját”) és történelem „maszkulin” jellegét (például: „És ezért jó katonának lenni – ez azt is jelenti, hogy igazi férfinak lenni. Meg kell hajolni az orosz anyák előtt, akik katonákat és igazi férfiakat nevelnek.”; „Ma, március 8-án, nekünk, persze, elsősorban azokra az asszonyokra kell emlékeznünk, akik aktívan kivették részüket a nagy honvédő háborúból. Azokról az anyákról van szó, akik felnevelték a gyerekeiket és Oroszország védőivé, Oroszország valódi védőivé nevelték őket”). A háború egyfajta etalon, amely a jelen és a jövő prizmáját adja, az egység és a fennálló veszélyekkel szembeni összefogás kimunkálásának alapvető katalizátora (például: „Immár hat évtized elteltével nekünk továbbra is fontos ez a belénk égett emlékezet, és a nép által tanúsított egység. Világos és nyílt hozzáállásra van szükség a háború tapasztala-

³⁴ Mihail Gorbacsov, az utolsó szovjet pártfőtitkár hirdette meg az átalakítás és a nyíltság politikáját – a ford.

³⁵ Лев Гудков i. m. 13.

tailhoz, tekintettel a jelenkori fenyegetésekre”). A háború és a győzelem emlegetése és szilárd érzelmi kapcsolat kialakítása ezekkel az eseményekkel az állami mozgósítási gyakorlat alapvető része, amely kiemelt jelentőségre tesz szert a csecsen konfliktus idején (például: „Minden, amit veteránjaink tettek – a legnagyobb adomány, amit a múlt ránk hagyományozott. Ezek az adományok a honszeretet képessége és az a képesség, hogy a haza fejlődése és boldogulása érdekében semmilyen áldozat, saját életünk feláldozása sem túl nagy ár”).

Ennek megfelelően Putyin beszédeiben az ideáltipikus ember katonai egyenruhát visel és számára teljesen természetes az extrém körülmények közötti helytállás. Éppen a katona vagy a harcos alakja teremti meg a nemzeti múlt hősiesség arcát: „Az Orosz Állam egész történelme elválaszthatatlanul összekapcsolódott a katonaság történelmével. A hadsereg magának az orosz népnek elválaszthatatlan része volt, az ma is és lesz a jövőben is. Erre a szilárd szövetségre mindig szükségünk volt. Ennek köszönhetően Oroszország a legnehezebb időkben is képes volt megvédelmezni mind függetlenségét, mind méltóságát.”

A társadalmi életnek egyébként olyan „békés” területeit is, mint a kultúra és a tudomány, Putyin egy sorba állítja a katonai lét heroizálásával: „Oroszországban a katonatiszt mindig az ország hatalmának jelképe, a magánemberi becsület példája volt. Minden időben katonáink kiűntek azzal, hogy a hősök között az első akartak lenni. És nemcsak a katonai győzelmekről van szó: az ország történelmében számos példa van erre a kultúra, a tudomány, a mérnöki teljesítmények, az oktatás területén. A katonák között voltak nagy földrajzi felfedezők, diplomaták, tudósok, világhírű írók – elég, ha csak olyan emberekre gondolunk, mint Lermontov, Tolsztoj, Dal,³⁶ Krusenstern,³⁷ Przsevalszkij³⁸”.

Abból kiindulva, hogy a nagy honvédő háború eseményei a múltmagyarázás domináns paradigmájának alapját képezik, Putyin a nemzeti metanarratívát éppen a hadtörténelem és a győzelmek felmagasztalása révén alakítja, egyidejűleg kiiktatva az orosz nemzeti térből mindenféle utalást a vereségekre: „Az orosz haderők hőstettei mindörökre

³⁶ 1801–1872, orosz orvos, lexikográfus – a ford.

³⁷ 1770–1846, admirális, az első orosz Föld körüli tengeri expedíció vezetője – a ford.

³⁸ 1839–1888, orosz utazó és természettudós, távol-keleti expedíciókat vezetett, neki köszönhető az ázsiai vadlovaknak (Przsevalszki-ló, mongol nevén a taki) a tudományba való bevonulása – a ford.

beleszövődtek az ország krónikájába. Lelkesítenek bennünket Dmitrij Donszkij³⁹ és Alekszandr Nyevszkij⁴⁰ harcosai, Minyin⁴¹ és Pozsarszkij⁴² felkelői, a borogyinói csata hősei, fejet hajtunk a hősiesség és az önfeláldozás előtt, a nagy honvédő háború katonái előtt, akik életüket áldozták.”

Ebben az esetben rendkívül illusztratív az új orosz ünnepek szerepe, hiszen Oroszország napja és az Alkotmány napja és a hozzájuk kapcsolódó szimbolika a liberális diskurzus része, amelyet nehéz összehozni a pátoszos-katonai retorikával. Ugyanakkor a liberális diskurzusnak nincs komoly mozgósító ereje. Ily módon a nemzeti metanarratíva konstruálásakor Putyin megkerüli ezeket az ünnepeket, mivel nem illenek bele annak az orosz múltképbe, amelyben központi strukturális szimbólum a nagy honvédő háború.

Az ukrán elnökök hivatalos történelmi diskurzusa abban tér el ettől, hogy számukra a [z ukrán – a ford.] függetlenség napja a nemzet alapvető szimbóluma, amelyben „az ukrán nép örökös vágya testesül meg”. Az orosz elnök esetében is felmerült annak a szükségessége, hogy olyan ünnep keletkezzen, amelyik egyrészt jelképezné az új orosz történelmi hagyományt, amelynek nincs köze az előző politikai rendszerhez, másrészt – beleillene a nemzeti múlt felkínált modelljébe, melyben a háború és a győzelem központi strukturális elemek.

Ilyen ünneppé vált a 2005-ben bevezetett nemzeti egység napja, amely figyelemre méltó példája lehet a jelenkori megemlékezési gyakorlatok konstruálásának. Meghirdetve az új állami ünnepet, Oroszország elnöke úgy igyekszik azt legitimálni, hogy a múltra apellál, megteremti történetiségének illúzióját („Ma első ízben méltatjuk a nemzeti egység napját. Ez az új állami ünnep csak most jelenik meg az életünkben, de gondolati tartalma és jelentősége mély szellemi és történelmi gyökerekkel bír”). Az új megemlékezési gyakorlatokban Vlagyimir Putyin egyesíti a nemzeti-hazafias diskurzust, amelynek kulcsfogalmai a háború és a győzelem, a liberális és a multikulturális diskurzus (egység a sokszínűségben) elemeivel vegyítve: „Az ünnep megnevezése már eleve megteremt egy hangulatot. Mindenek ellenére hangzik a lelkesítés – egység-

³⁹ 1350–1389, moszkvai és vlagyimiri nagyfejedelem, a kulikovói csatában (1380) legyőzte a mongol-tatár sereget – a ford.

⁴⁰ 1221–1263, novgorodi, kijevei és vlagyimiri nagyfejedelem, a névai csatában (1240) legyőzte a svédeket – a ford.

⁴¹ Lásd 43. lj.

⁴² Lásd. 43. lj.

gesülés, népi egység. Az alkalom csodálatos. Tudjuk, hogy 1611–12-ben döntő eseményekre került sor.⁴³ A Kremlt mindig Oroszország politikai és szellemi központjának nevezzük. Amikor falainál megjelent az ellen-ség, az veszélyt jelentett az egész Orosz Állam létére. Az, hogy a győzelmet a nép, ráadásul a legkülönbözőbb népek – különböző felekezetűek és nemzetiségűek, hiszen köztudomású, hogy a mozgalom a Volga-mentérről, Nyizsnyij Novgorodból és Kazanyból indult ki – összefogása hozta meg, ami fokozottan szimbolikus és megkülönböztetett jelentőséggel bír soknemzetiségű országunkban”.

A javasolt ünneplési mód jól beleillik a Vlagyimir Putyin által propagált történelmi múlt modelljébe. Ám a kialakított ünnepek csak akkor sikeresek, ha társadalom elfogadja őket és beleilleszkednek a történelmi múlttról alkotott kollektív emlékezetbe. Fennáll annak a veszélye, hogy az új ünnepeket nem fogadják el az egyszerű polgárok, kétségek merülnek fel szükségességüket illetően vagy annak a múltnak az értékállóságát illetően, amelyet reprezentálni hivatottak.

Összefoglalás

Tanulmányunkban csak azoknak a múltbeli szerkezeteknek és személyeknek a vizsgálatát vettük fel, amelyek az orosz és az ukrán államfők hivatalos beszédeiben felkínált történelmi diskurzus keretei között funkcionálnak és reprodukálódhatnak. Nem foglalkoztunk az elit egyéb múltértelmezésének és magyarázatának domináns paradigmáival, valamint nem tértünk ki arra a tényre sem, hogy a nemzeti múlt vizsgált modelljei konfliktusba kerülhetnek a mindennapi polgárok „személyes” emlékezetével. Annak érdekében, hogy megállapítsuk, mennyire felelnek meg polgáraik történelmi képzetének az orosz és az ukrán államfők által javasolt történelmi múlt-modellek, további kutatásokra van szükség, és tisztázni kell a fent leírt diskurzusok belsővé tételének szintjét is.

Az összehasonlításból az derült ki, hogy az orosz és az ukrán hivatalos történelmi diskurzusokban sok a hasonló elem: a szovjet narratíva

⁴³ A 17. század elején parasztháború tör ki Oroszországban; különböző trónkövetelők léptek fel, akik hol belföldön kerestek támogatókat, hol idegen hatalmak, lengyelek és svédek segítségét kérték. Így szállták meg többek között Moszkvát a lengyelek, melyet másfél végig tartottak uralmuk alatt; 1612-ben Dmitrij Pozsarszkij herceg és Kuzma Minyin polgár vezetése alatt a lengyeleket elűzték; ezután lépett színre az új, Romanov-dinasztia – a ford.

egybeolvadása a nemzetivel és ennek a modellnek a kiegészítése liberális elemekkel, valamint az öröktől Európához való tartozás hangsúlyozása. Ezeknek az elemeknek az aránya eltérő, ami azt bizonyítja, hogy az ukrán vezetés (különösen Viktor Jucsenko) nagy távolságot tart a történelmi múlt szovjet modelljétől és egyrészt nagymértékben érdekelt abban, hogy új politikai nemzetet hozzon létre, másrészt pedig rámutat a múlt katonai-hazafias reprezentációjának kulcsszerepére Vlagyimir Putyin nyilvános diskurzusában.

Fordította:
Fedinec Csilla